

MARIA STARNAWSKA

Instytut Historii Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie

PAN SAMOCHODZIK I MANOWCE
INTERDYSCYPLINARNOŚCI¹. REFLEKSJE NA TEMAT BADAŃ
INTERDYSCYPLINARNYCH I KRYTERIÓW OCENY
PARAMETRYCZNEJ CZASOPISM NA MARGINESIE
PUBLIKACJI ŁUKASZA ŻURKA O ZAKONACH RYCERSKICH

W „Zeszytach Naukowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” ukazały się w latach 2011 i 2012 trzy artykuły Łukasza Żurka na temat ustroju i polityki monetarnej i fiskalnej państwa krzyżackiego oraz gospodarczej działalności templariuszy². „Zeszyty” spełniają rozmaite kryteria formalne wymagane do oficjalnego uznania za periodyk naukowy (strona internetowa, redaktorzy tematyczni i statystyczni, rada redakcyjna z udziałem zagranicznych uczonych etc.)³ i według ogłoszonego ministerialnego wykazu czasopism punktowanych z 31 XII 2014 r. (lista B) publikacja na ich łamach jest honorowana 6 punktami⁴. Jednak artykuły Żurka, jak wynika z analizy ich treści, prezentowanej w dalszej części artykułu, nie spełniają standardów merytorycznych wymaganych w pracach naukowych. W dobie trwających reform nauki i wprowadzania sformalizowanych ocen czasopism naukowych, co ma służyć poprawie ich jakości, nie sposób nie postawić pytania, czy przy

¹ Tytuł świadomie i zasadnie nawiązuje do tytułu powieści Zbigniewa Nienackiego, *Pan Samochodzik i templariusze*, Warszawa 1966 i następne wydania.

² Ł. Żurek, *Państwo zakonne w Prusach jako przykład monarchii patrymonialnej*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2011, nr 858, s. 93–102; tenże, *Ekonomiczne aspekty działalności templariuszy*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2011, nr 870, 2011, s. 105–117; tenże, *Polityka fiskalna i monetarna zakonu krzyżackiego*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2012, nr 878, s. 81–91.

³ <http://uekwww.uek.krakow.pl/pl/uczelnia/administracja-i-inne-jednostki/pion-prorektora-ds-nauki/wydawnictwo-uek/zeszyty-naukowe-uek.html> (14 XII 2015).

⁴ http://www.bip.nauka.gov.pl/g2/oryginal/2014_12/c47eabc3ea1048d087074f73e2b0723a.pdf (15 II 2015).

ustalaniu punktacji nie powinien być uwzględniany poziom naukowy opublikowanych w ostatnich latach artykułów?

Lektura prac Żurka pobudza też do refleksji na temat granic mocno obecnie postulowanej interdyscyplinarności badań. Mimo formalnych kwalifikacji autora, który w grudniu 2012 r. uzyskał stopień doktora ekonomii na Wydziale Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych UE w Krakowie na podstawie rozprawy „Wpływ działalności zakonów rycerskich na gospodarkę oraz przemiany myśli ekonomicznej w okresie późnego średniowiecza”⁵, omawiane tu artykuły opublikowane na marginesie tej dysertacji mają charakter interdyscyplinarny. Sam autor deklaruje prowadzenie „rozważań naukowych; przede wszystkim ekonomicznych, ale także religioznawczych i historycznych”⁶, artykuł zaś o patrymonialnym charakterze państwa krzyżackiego wkracza w dziedzinę historii prawa i ustroju. Bardzo obszerna materia zawarta w omawianych publikacjach w istocie winna być badana za pomocą warsztatu wszystkich wymienionych nauk. Czy zatem podejmowanie przez jedną osobę, doskonalącą dopiero warsztat naukowy ekonomisty, zadań wymagających opanowania metodologii innych nauk nie rodzi niebezpieczeństwa powierzchowności i niepowodzenia w badaniach prowadzonych bez odpowiedniego przygotowania? Krytyczna analiza artykułów Łukasza Żurka może dostarczyć materiału do przemyślenia tych problemów.

Zdumiewające są deklarowane przez autora cele badawcze omawianych rozpraw. Pierwsza z nich „ma na celu określenie charakterystycznych cech kierowania przez zakon krzyżacki organizacją państwową w Prusach”, a konkluzję stanowi „stwierdzenie podobieństwa formy rządów do wzorców stosowanych przez średniowieczne organizmy państwowe, jednakże blisko 400 lat wcześniej”, tj. monarchii patrymonialnej⁷. Podjęcie się tego zadania świadczy o odwadze autora, gdyż „charakterystyczne cechy” ustroju państwa krzyżackiego zostały już dawno „określone” w bogatej literaturze przedmiotu i prawdopodobieństwo

⁵ <http://nauka-polska.pl/dhtml/raporty/ludzieNauki?rtype=opis&objectId=246011&lang=pl> (9 V 2015). Praca dostępna w wersji elektronicznej na stronie Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie: http://zasoby.kangur.uek.krakow.pl/djvu/index.php?kat=1200002574&col=doktoraty_full (9 V 2015), ponieważ jednak nie została opublikowana i odnotowana w bibliografiach rejestrujących publikacje naukowe, niniejsze rozważania ograniczono **wyłącznie** do drukowanych artykułów, by nie naśladować niechlubnych praktyk krytyka Łatuńskiego z *Mistrza i Małgorzaty* Bulhaka, polemizującego z niewydaną powieścią Mistrza o Poncjuszu Piłacie.

⁶ Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 107.

⁷ Tenże, *Państwo zakonne...*, s. 93–94.

wniesienia w tej kwestii oryginalnego wkładu nie jest duże. Co gorsza, cezury okresu poddanego analizie, tj. 1343 r. – „schyłek XIV w.”, są dobrane nietrafnie dla uzasadnienia założonej tezy. Chociaż Krzyżacy dopiero w drugiej połowie XV w. dopuścili szlachtę do współdziałania w rządach, to już w drugiej połowie XIV w. zaznaczały się dążenia stanów do uzyskania takiego współdziałania, do pewnego stopnia akceptowane przez zakon⁸. Pokój kaliski w 1343 r. nie stanowił, jak twierdzi Żurek, „zakończenia podboju ziem pruskich przez zakon”, co nastąpiło 60 lat wcześniej, ale rozstrzygał spór z Polską o przynależność Kujaw, ziem chełmińskiej i dobrzyńskiej oraz Pomorza Gdańskiego, które niewątpliwie „ziemiami pruskimi” nie są⁹.

Mechanizmy rządzenia państwem przez Krzyżaków są dość dobrze przebadane, toteż wątpliwe, by przypisanie państwu zakonnemu etykiety „państwa patrymonialnego” wraz ze wszystkimi cechami z definicji charakteryzującymi ten model ustrojowy rzeczywiście lepiej wyjaśniło funkcjonowanie tegoż państwa. Dla historyka cenne bywa raczej postępowanie odwrotne, tzn. wskazanie cech szczególnych danej instytucji czy zjawiska, odróżniających je od ogólnego, teoretycznego modelu. Ustrój państwa krzyżackiego zaś byłoby dobrze porównać z organizacją innych średniowiecznych państw teokratycznych (państwo kościelne, joannicki Rodos¹⁰, księstwa biskupie w Rzeszy) i na tej podstawie wyciągać wnioski.

Motywy napisania kolejnej rozprawy była konstatacja, że „o templariuszach nie myśli się obecnie jako o instytucji finansowej w ścisłym tego słowa znaczeniu” i zamiar udowodnienia tezy, „że stali się oni prekursorami europejskiej myśli bankierskiej”¹¹. Potrzeba dowodzenia tej tezy jest wątpliwa, skoro działalność finansowana templariuszy została obszernie opracowana już w 1889 r. przez Leopolda Delisle’a, a następnie przez Jules’a Piqueta, którego rozprawę Żurek uwzględnił nawet

⁸ *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008, s. 139–141 (tekst S. Józwiaka), 354–356 (tekst M. Biskupa); M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1986, s. 286–287.

⁹ M. Biskup, G. Labuda, dz. cyt., s. 182–185 (tekst G. Labudy), s. 350–351 (tekst M. Biskupa); *Państwo zakonu krzyżackiego...*, s. 88 (tekst M. Dygi), s. 114–115 (tekst J. Tandeckiego).

¹⁰ Ustrój państwa krzyżackiego z ustrojem innych państw zakonnych porównywał Karol Górski w niecytowanej przez Żurka rozprawie pt. *Ustrój państwa i zakonu krzyżackiego w Prusach*, pierwodruk w 1938, wersja zaktualizowana w: K. Górski, *Studia i szkice z dziejów państwa krzyżackiego*, Olsztyn 1986, s. 21–102.

¹¹ Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 106–107.

w bibliografii¹². Wiedza o bankierskiej działalności zakonu jest obecna nie tylko w pracach naukowych i popularnych, ale i w literaturze pięknej, np. w wydanej po raz pierwszy w 1966 r. powieści dla młodzieży Zbigniewa Nienackiego *Pan Samochodzik i templariusze*¹³.

Trzeci z omawianych artykułów powstał w celu „przybliżenia pobieranych przez władze zakonne podatków” i „zwrócenia uwagi na ogólną politykę zakonu krzyżackiego w zakresie polityki monetarnej oraz podatkowej”, ponieważ to „może być pomocne ... do określenia, w jakim stopniu Kościół katolicki poprzez zakony rycerskie przyczynił się do rozwoju gospodarki towarowo-pieniężnej w okresie średniowiecza”¹⁴. Jak na liczący 10 stron artykuł jest to zadanie bardzo ambitne, zwłaszcza że problemy te były już wielokrotnie „przybliżane”.

Tę obszerną problematykę analizowano, jak wynika z dołączonej do każdego z artykułów bibliografii liczącej od 13 do 27 pozycji¹⁵, w oparciu o bardzo skromną literaturę przedmiotu i nieliczne źródła. W artykule o polityce fiskalnej Krzyżaków autor nie cytuje żadnego tekstu źródłowego, w rozprawie o ustroju państwa zakonnego – tylko jedną publikację źródłową w bardzo zniekształconym zapisie bibliograficznym¹⁶, a w tekście o templariuszach – aż trzy, w tym dwa teksty w polskim tłumaczeniu¹⁷.

Wątpliwości budzi nie tylko znikoma liczba powoływanych źródeł i korzystanie z przekładów, wbrew niekwestionowanym dotąd standardom warsztatu historyka zakładającym pracę z tekstami źródłowymi w oryginale, ale przede wszystkim sposób ich wykorzystania. Statuty zakonu krzyżackiego zacytowano tylko raz dla udokumentowania niezbyt odkrywczej tezy, że na czele zakonu stał wielki mistrz, co w ogóle nie wymaga odsyłania do źródeł. Co gorsza, na podanej stronie tej informacji w ogóle nie ma, gdyż jest tam początek opowieści o powstaniu zakonu

¹² L. Delisle, *Mémoire sur les opérations financières des templiers*, Paris 1889, reprint: Genève 1975; J. Piquet, *Des Banquiers au Moyen Âge. Les Templiers. Études sur leurs opérations financières*, Paris 1939; Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 116.

¹³ Z. Nienacki, dz. cyt., s. 23.

¹⁴ Ł. Żurek, *Polityka fiskalna...*, s. 82.

¹⁵ Tenże, *Państwo zakonne...*, s. 101–102 – 27 pozycji; tenże, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 116–117 – 25 pozycji; tenże, *Polityka fiskalna...*, s. 90–91 – 13 pozycji.

¹⁶ *Die Statutend des Deustschen Ordens nach Altesten Handschriften* [zamiast Handschriften – M.S.], red. Perlbach [bez podania sygli imienia – M.S.], Halle 1890; por. Ł. Żurek, *Państwo zakonne...*, s. 103.

¹⁷ *Anonima dzieje pierwszej krucjaty albo czyny Franków i pielgrzymów jerozolimskich (1099)*, red. K. Estreicher, Warszawa 1984; Bernard z Clairvaux, *De Laude Novae Militiae (Pochwała nowego rycerstwa)*, w: tenże, *Pisma*, tłum. M. Szyszkobohusz, Wilno 1849, i publikacja zapisana jako Rohricht [1888], *Regesta, 1347*, Bibl. De l'école des Chartes (zachowano pisownię autora nieuwzględniającą liter ö i é oraz nierozwiązane przez niego skróty); por. Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 116–117.

(*Narracio de primordiis ordinis Theutonicis*)¹⁸. Informację na temat zdobycia Jerozolimy podczas I krucjaty udokumentowano przypisem do stron 825–828 liczącego tylko 128 stron przekładu Karola Estreichera *Anonima dziejów pierwszej krucjaty*. Opis zdobycia Świętego Miasta mieści się w nim na stronach 120–122¹⁹.

Największy jednak niepokój budzi wymieniona w bibliografii do artykułu o templariuszach tajemnicza pozycja „Rohricht [1888], *Regesta*, 1347, Bibl. De l'école des Chartes”, zacytowana jeden raz następująco: „Rohricht 1888, s. 291–292” w odsyłaczu dokumentującym rzekomy fragment listu patriarchy jerozolimskiego Wilhelma II do mistrza francuskiego rycerzy Świątyni Almeryka z 1267 r. w polskim przekładzie²⁰. Ten ułomny opis bibliograficzny jest hybrydą łączącą, w dodatku z błędem, dwie publikacje. Wydane przez Reinholda Röhrichta w 1893 r. (a nie 1888) *Regesta regni Hierosolymitani* zawierają pod nr. 1347 łacińskie streszczenie tego listu, napisanego po francusku, i odsyłają do oryginalnego tekstu wydanego w całości przez Gustave'a Servois w „Bibliothèque de l'École des Chartes”, jednak nie w 1888, a 1858 r., na s. 291–293²¹. Żurek najwyraźniej nie zdawał sobie sprawy, że łączy w jednym opisie bibliograficznym dwie pozycje, z których żadna nie zawiera polskiego przekładu listu i nie podał, skąd ten przekład zaczerpnął.

Dziwnym trafem w cytowanej przezeń dwa razy przy innej okazji, tłumaczonej z francuskiego monografii Marion Melville zawarty jest dłuższy o jedno zdanie przekład owego rzekomego fragmentu listu patriarchy, udokumentowany przypisem: „Röhricht, *Regesta*, 1347, Bibl. de l'école des Chartes, 1888, s. 291–292”²². Brzmienie obu

¹⁸ Ł. Żurek, *Państwo zakonne...*, s. 96, przyp. 9; *Die Statuten des Deutschen Ordens...*, s. 159.

¹⁹ Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 105.

²⁰ Tamże, s. 111, 117.

²¹ R. Röhricht, *Regesta regni Hierosolymitani*, Oeniponti [Innsbruck] 1893, nr 1347, s. 351–352, dostępne online: <https://archive.org/stream/regestaregnehie00rhgoog> (link do całości publikacji), <https://archive.org/stream/regestaregnehie00rhgoog#page/n358/mode/2up> (link do stron zawierających regest nr 1347; 15 II 2015); G. Servois, *Emprunts de saint Louis en Palestine et en Afrique*, „Bibliothèque de l'École des Chartes”, seria 4, t. 4, 1858, s. 291–293, dostępne online: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k123939/f295.image> (15 II 2015).

²² M. Melville, *Dzieje templariuszy*, tłum. A. Jędrychowska, Warszawa 1991, s. 238, przyp. 12; cytowana przez Ł. Żurka, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 111, 112. Zawartość przypisu w przekładzie monografii Melville przejęto z francuskiego oryginału, poprawiając pisownię nazwiska Röhricht poprzez zastosowanie litery „ö”. Innych zmian tłumaczka ani redakcja, rzecz jasna, wprowadzać nie mogły. Brak zresztą śladów korzystania przez Żurka z francuskiego wydania tej pracy; por. M. Melville, *La vie des Templiers*, Paris 1974, s. 256, przyp. 10.

fragmentów jest niemal identyczne, chociaż Żurek opuścił, zapewne omyłkowo, gdyż zmienia to nieco sens całości, jedno zdanie podrzędne („następnie potrzeba nam sześćdziesiąt liwów turneńskich”). Ponadto w książce Melville liczebniiki pisane są słownie, a u Żurka cyframi, a przymiotnik „turneński” Żurek konsekwentnie oddaje jako „tureński”. Porównanie tekstu przytoczonego w książce Melville (zarówno w polskim przekładzie, jak i w wydaniu francuskim²³) z oryginałem francuskim i łacińskim regestem Röhrichta wskazuje, że jest to dość swobodna parafraza owego listu, a nie dosłowny cytat. W streszczeniu w pracy Melville niezgodnie z oryginałem podano liczbę 58 rycerzy z załogi zamkowej w Akce pobierających żołąd, gdy w oryginale i regescie Röhrichta mowa o 48 rycerzach. Powielenie tego błędu i błędnej daty wydania tomu „Bibliothèque de l'École des Chartes” (1888 zamiast 1858) oraz potraktowanie jako opis jednej pozycji bibliograficznej zawartości przypisu w monografii Melville wskazują, że autor korzystał wyłącznie z rzekomego cytatu zawartego w polskim tłumaczeniu pracy francuskiej badaczki, pomijając nazwisko tłumaczki zamieszczonego fragmentu (i całej monografii) Anny Jędrychowskiej, powołując się na korzystanie z nieistniejącej w rzeczywistości publikacji, opisanej jako hybryda prac Röhrichta i Servois. Rzetelność takiego postępowania niech ocenią czytelnicy.

Wobec tak nikłego wykorzystania tekstów źródłowych należałoby oczekiwać bardzo solidnej znajomości literatury przedmiotu i analizy pod względem ekonomicznym informacji zaczerpniętych z prac historycznych. Jednak dobór literatury jest dość intrygujący. W artykule na temat ustroju państwa krzyżackiego wykorzystano ledwie kilka przypadkowo dobranych prac naukowych i poważnych syntez dotyczących tych zagadnień²⁴. Próżno szukać odwołań do innych publikacji, równie ważnych dla podjętego tematu, jak chociażby najnowszej syntezy dziejów państwa zakonnego pod redakcją Mariana Biskupa i Romana

²³ M. Melville, *La vie des Templiers...*, s. 255–256.

²⁴ M. Biskup, G. Labuda, dz. cyt., *passim*; M. Dygo, *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach (1226–1259)*, Warszawa 1992; K. Górski, *Zakon krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław 1977; K. Militzer, *Historia zakonu krzyżackiego*, tłum. E. Marszał, J. Zakrzewski, Kraków 2007; H. Plehn, *Geschichte des Kreises Strasburg in Westpreussen*, Leipzig 1900 (notabene zapisane jako „Westprussen”); J. Sarnovsky, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preussen (1382–1454)*, Köln–Wien 1993; B. Jähnig, *Zur Wirtschaftsführung in Preussen vornehmlich vom 13. bis zum frühen 15. Jahrhundert*, w: *Zur Wirtschaftsentwicklung des Deutschen Ordens im Mittelalter*, red. U. Arnold, Marburg 1989 (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, 38), s. 113–148 (błędnie opisany jako monografia Jähniga, gdy jest to tylko artykuł w publikacji zbiorowej).

Czai, zarysu Hartmuta Boockmanna, w tym ważnego tekstu na temat wewnętrznych struktur tegoż państwa, monografii Sławomira Józwiaka na temat struktur władzy w tymże państwie, bardzo ważnej rozprawy Karola Górskiego o ustroju państwa krzyżackiego czy artykułów z 14. tomu serii *Ordines Militares*, poświęconego kwestii władzy zakonów rycerskich²⁵. Natomiast na równi z pracami naukowymi wykorzystał autor publikacje popularne, jak napisana prawie 70 lat temu praca Stanisława Zajączkowskiego czy wydana w ramach cyklu PTH „Książnica Historyczna” licząca 68 stron książeczka Henryka Samsonowicza²⁶. Odtworzony w taki sposób schemat funkcjonowania państwa krzyżackiego porównuje autor z modelem monarchii patrymonialnej, o którym wiedzę czerpie z syntetycznego zarysu Stanisława Grodzkiego oraz syntez historii średniowiecza Tadeusza Manteuffla i Benedykta Zientary²⁷, pomijając nowsze zarysy dziejów średniowiecza, prezentujące aktualny stan wiedzy²⁸.

Gospodarkę templariuszy autor analizował na podstawie wiadomości zaczerpniętych z jednej tylko monografii zakonu Marion Melville, popularnych zarysów dziejów zakonów rycerskich Edwarda

²⁵ *Państwo zakonu krzyżackiego...*, *passim*; H. Boockmann, *Zakon krzyżacki*, Gdańsk–Warszawa 2002, zwłaszcza s. 136–147; S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – przekształcenia – kompetencje*, Toruń 2001; K. Górski, *Ustrój państwa i zakonu...*, s. 21–102; *Die Ritterorden als Träger der Herrschaft. Territorien, Grundbesitz und Kirche*, red. R. Czaja, J. Sarnovsky, Toruń 2007 (*Ordines Militares. Colloquia Historica Torunensia*, 14), zwłaszcza teksty: M.-L. Heckamn, *Herrschaft im Spätmittelalter – am Beispiel des Deutschen Ordens*, s. 9–28; S. Gougenheim, *Gregor IX, Wilhelm von Modena und die Herrschaftsbildung des Deutschen Ordens (vom Kruschwitzer Vertrag zur Bulle von Rieti 1230–1234)*, s. 87–103; M. Dygo, *Zur Herrschaftssprache des Deutschen Ordens in Preußen im 13. Jahrhundert*, s. 105–113; R. Czaja, *Der Deutsche Orden als Stadtherr im Reich, in Preußen und Livland*, s. 127–139; A. Chęć, *Die Verwaltungszentren für den Grundbesitz des Deutschen Ordens in der Komturei Marienburg*, s. 181–186.

²⁶ S. Zajączkowski, *Dzieje zakonu krzyżackiego*, Łódź 1946, t. 1 Biblioteki Popularnonaukowej wydawnictwa „Książka”; H. Samsonowicz, *Krzyżacy*, Warszawa 1988; uwaga na tylnej okładce: „seria wydawnicza przeznaczona dla miłośników historii – nauczycieli, studentów, uczniów wyższych klas szkół średnich i wszystkich innych, którzy pragną wyrobić sobie własny pogląd na przeszłość”.

²⁷ S. Grodzki, *Porównawcza historia ustrojów państwowych*, Kraków 1998, s. 27–51; T. Manteuffel, *Historia powszechna. Średniowiecze*, Warszawa 1994; B. Zientara, *Historia powszechna średniowiecza*, Warszawa 1998.

²⁸ R. Michałowski, *Historia powszechna. Średniowiecze*, Warszawa 2009; S. Kwiatkowski, *Średniowieczne dzieje Europy*, Warszawa 2006; *Wielka historia świata*, red. J.A. Gierowski, S. Grodzki, J. Wyrozumski, t. 4, *Kształtowanie średniowiecza*, red. M. Salamon, t. 5, *Późne średniowiecze*, red. K. Baczkowski, Kraków 2005.

Potkowskiego²⁹ oraz z przygodnych i ogólnikowych wzmianek na temat templariuszy w publikacjach poświęconych innym zagadnieniom³⁰. Żurek nie uwzględnił nawet kilku tłumaczonych na polski syntez dzieł rycerzy Świątyni, w tym pracy Malcolma Barbera, omawiającej szczegółowo działalność finansową i bankową zakonu³¹. Templariuszom na ziemiach polskich, których głównym zadaniem było pozyskiwanie dochodów przeznaczonych na potrzeby zakonu na Lewancie, autor nie poświęcił uwagi, pomijając także opracowania, które omawiają działalność gospodarczą zakonu w dorzeczu Odry³². Uwagę swą skupił na działalności gospodarczej, zwłaszcza bankierskiej, templariuszy w Europie Zachodniej. Zagadnienia te były przedmiotem badań nie tylko polskich badaczy, a zagraniczne publikacje na ten temat tłumaczone są wybiórczo. By kompetentnie się na ten temat wypowiedzieć, należy zapoznać się z literaturą zagraniczną, przynajmniej w językach kongresowych. Autor zdaje się nie wiedzieć o pracy Leopolda Delisle'a, zawierającej omówienie operacji finansowych templariuszy i bogaty wybór źródeł, dostępnej on-line³³. Raz zacytował wydaną po francusku pracę Jules'a Piqueta, dokumentując ujęty w cudzysłów polski przekład dwóch zdań z tej

²⁹ Cytowane przez Żurka wydania: E. Potkowski, *Rycerze w habitach*, Warszawa 1974; tenże, *Zakony rycerskie*, Warszawa 1995, chociaż ostatnia edycja pierwszej z tych prac pochodzi z 2004, a drugiej z 2005 r.

³⁰ Np. J. Huizinga, *Jesień średniowiecza*, tłum. T. Brzostowski, Warszawa 1998, s. 111.

³¹ M. Barber, *Templariusze*, tłum. R. Sudół, Warszawa 1999, zwłaszcza s. 215–230; G. Bordonove, *Życie codzienne zakonu templariuszy*, tłum. A. i M. Loba, Poznań 1998; R. Pernoud, *Templariusze*, tłum. I. Badowska, Gdańsk 1995; B. Frale, *Templariusze*, tłum. P. Dyrda, Warszawa 2008; H. Nicholson, *Rycerze templariusze*, tłum. P. Chojnacki, Warszawa 2005.

³² Np. Ch. Kouschil, *Przyczynek do problemu roli zakonów templariuszy i joannitów w procesie średniowiecznego powiększania terenów uprawnych na obszarze komandorii chwarszczańskiej*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 9, 2002, s. 37–47; E. Burzyński, *Zakon rycerski templariuszy na ziemiach Polski piastowskiej i na Pomorzu Zachodnim*, Wodzisław Śląski 2010, *passim*; W. Kuhn, *Kirchliche Siedlung und Grenzschutz 1200–1250 (am Beispiel des mittleren Oderraums)*, „Ostdeutsche Wissenschaft” 9, 1962, s. 6–55; M. Goliński, *Uposażenie i organizacja templariuszy w Polsce do 1241 roku*, KH, t. 98, 1991, s. 3–20; P. Kołosowski, *Stan badań archeologicznych nad siedzibami templariuszy na ziemiach polskich*, w: *Templariusze. Historia i mit. Katalog wystawy*, red. S. Majoch, Toruń 2004, s. 47–69; E. Rymar, *Powstanie i stan posiadania pomorskich komend templariuszy w Chwarszczanach i Myśliborzu w XIII wieku*, „Przegląd Zachodniopomorski” 31, 1987, s. 192–204; tenże, *Komandoria chwarszczańska templariuszy i joannitów (1232–1540)*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 9, 2002, s. 11–35; tenże, *Postne (Botshscowe) i Ostrowieckie (Ostrovyyz). Dwa jeziora z nadania Bolesława Pobożnego dla chwarszczańskich templariuszy (1259)*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 14, 2007, s. 317–321.

³³ <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7142c/f3.image> (19 II 2015).

książki, nie ujawniając, że jest on tożsamy z przetłumaczonym przez Annę Jędrychowską cytatem zawartym w monografii Melville³⁴. Brak innych śladów wykorzystania pracy Piqueta, dostępnej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie³⁵, wzbudza wątpliwość, czy autor tę podstawową publikację dotyczącą bankowych operacji templariuszy rzeczywiście miał w ręku. Nie wykorzystał pewnością artykułu Ignacia de la Torre o wpływie kryzysu monetarnego we Francji Filipa Pięknego na decyzję króla o likwidacji zakonu templariuszy³⁶, a także wielu innych opracowań i źródeł cytowanych w pracach Barbera i Melville.

Znalazł za to czas, by zapoznać się z publikacjami na temat tzw. tajemnic templariuszy, chociaż związek tych mitów z działalnością gospodarzą zakonu nie wydaje się przesadny, a uwzględnionych przezeń pozycji z pewnością nie powinno się cytować w pracach naukowych. Mimo deklaracji, że „pominięto mniej lub bardziej fantastyczne szczegóły”, te „pominięte szczegóły” opisano obszernie³⁷. Zapewne lektura o rzekomym potomstwie Chrystusa, Świętym Graalu i kamieniu filozoficznym jest bardziej zajmująca niż o kredycie i wekslach, ale takimi rozważaniami zajmują się powieściopisarze i wyznawcy poglądów ezoterycznych, a nie naukowcy.

Niektóre przypisy odsyłają do fragmentów publikacji, gdzie nie ma bynajmniej treści, które autor miał z nich zaczerpnąć. Informację o tym, że „od 1127 r. rycerze prowadzili szeroko zakrojoną akcję ukierunkowaną na pozyskanie nowych członków” dokumentuje przypisem do artykułu Michaela Novaka, w którym nie tylko na cytowanych stronach, ale w całym tekście brak choćby jednego słowa o templariuszach³⁸.

³⁴ M. Melville, *Dzieje templariuszy...*, s. 262, przyp. 3; Ł. Żurek, *Aspekty ekonomiczne...*, s. 112.

³⁵ <http://zwarte.ckk.buw.uw.edu.pl>.

³⁶ I. de la Torre, *The Monetary Fluctuations in Philip IV's Kingdom of France and Their Relevance to the Arrest of the Templars*, w: *The Debate on the Trial of the Templars (1307–1314)*, red. J. Burgtorf, P.F. Crawford, H. Nicholson, Farnham–Burlington 2010, s. 57–68.

³⁷ M. Baigent, R. Leigh, H. Lincoln, *Święty Graal, święta krew*, tłum. R. Sudół, Warszawa 2004; L. Picknett, C. Prince [zapisywany błędnie jako: Psince], *Templariusze. Tajemni strażnicy tożsamości Chrystusa*, tłum. J. Żebrowski, Warszawa 2005; L. Charpentier, *Tajemnice templariuszy*, tłum. K. Fekecz, Warszawa 1992; J. Prokopiuk, *Proces templariuszy*, Warszawa 2009; Żurek cytuje wersję elektroniczną: http://www.gnosis.art.pl/e_gnosis/aurea_catena_gnosis/prokopiuk_templariusze1.htm (20 II 2015); Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 107, 110.

³⁸ M. Novak, *Bogactwo i cnota. Rozwój chrześcijańskiej doktryny ekonomicznej*, w: *Etyka kapitalizmu*, red. P.L. Berger i in., tłum. H. Woźniakowski, Kraków 1994, s. 75–76 (strony cytowane przez Żurka), s. 69–105 (cały artykuł); Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 106.

Akapit dotyczący sprawnego „zarządzania członkami organizacji”, tj. templariuszy opatrzone odsyłaczem do wielostronicowego fragmentu pracy Jeana Flori o średniowiecznym rycerstwie, gdzie także nie ma mowy o templariuszach. Rycerzom Świątyni francuski historyk poświęcił trzy inne strony swej monografii, ale nie rozważał tam kwestii „zarządzania” zakonem. Rozważaniom o przenoszeniu braci z konwentu do konwentu rzekomo dla uczenia się nowych metod gospodarowania towarzyszy przypis do fragmentu książki Tadeusza Wojciecha Langego o joannitach, gdzie mowa o rywalizacji między zakonami joannitów i templariuszy, a więc o czymś zupełnie innym³⁹.

Dla ekonomicznej interpretacji uzyskanych za pomocą takiego „warsztatu” informacji o gospodarce templariuszy Żurek wykorzystał kilka poważnych publikacji na temat dziejów gospodarki czy doktryny ekonomicznej Kościoła⁴⁰. Jednak część z nich to syntetyczne zarysy obejmujące wiele wieków, omawiające gospodarkę średniowieczną w sposób ogólny⁴¹. Rozważania Żurka zyskałyby na wnikliwości, gdyby uwzględnił jeszcze inne pozycje z tego zakresu⁴².

Politykę fiskalną i monetarną zakonu krzyżackiego omówiono w oparciu o skromniutki wybór opracowań. W bibliografii wymieniono klasyczną, chociaż wydaną ponad 170 lat temu, pracę Friedricha Vossberga, zestawiającą wiele cennego materiału, zacytowaną tylko raz⁴³. W praktyce więc autor czerpał informacje z czterech artykułów, w tym

³⁹ J. Flori, *Rycerze i rycerstwo w średniowieczu*, tłum. E. Trojańska, Poznań 2003, s. 185–199 (strony powoływane przez Żurka), s. 179–181 (fragment dotyczący templariuszy); T.W. Lange, *Szpitalnicy – Joannici – Kawalerowie maltańscy*, Warszawa 1999, s. 11; Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 108.

⁴⁰ J. Le Goff, *Sakiewka i życie. Gospodarka i religia w średniowieczu*, tłum. H. Zaremska, Gdańsk 1995; I. Milewski, *Pieniądz w greckiej literaturze patrystycznej IV wieku*, Gdańsk 1999; R. Schlatter (zapisany błędnie jako Schalter), *Private Property. The History of an Idea*, New Brunswick, N.J. 1951; Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 110, 113.

⁴¹ A. Kaźmierczak, *Pieniądz i bank w kapitalizmie. Zarys problematyki*, Warszawa 1992; J. Kulisz, *Powszechna historia gospodarcza średniowiecza i czasów nowożytnych*, t. 1, 2, Warszawa 1961; W. Morawski, *Zarys powszechnej historii pieniądza i bankowości*, Warszawa 2002; G.B. Spsychalski, *Zarys historii myśli ekonomicznej*, Warszawa 2001 (błędnie zapisane jako 2002); Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 110, 113 (niedokładne przypisy do dzieła Kuliszera nie określają tomu).

⁴² G. Spsychalski, *Myśl społeczno-ekonomiczna starożytności i średniowiecza*, Łódź 2000; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, Warszawa 2007, s. 60–68; A. Obara, *Recepcja poglądów ekonomicznych zachodu w Polsce do przełomu XIII i XIV w. – stan badań*, RDSG, t. 69, 2009, s. 13–29 (tam cytowana obszerna literatura).

⁴³ F.A. Vossberg, *Geschichte der Preussischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum End der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843 s. 61–213, tabl. II–XII; Ł. Żurek, *Polityka fiskalna...*, s. 88.

jednego, autorstwa Mariana Gumowskiego na temat monet krzyżackich, bardzo gruntownego, ale pochodzącego sprzed ponad 60 lat⁴⁴. Dla porównania wykorzystał kilka, także przypadkowo wybranych, publikacji na temat dziejów pieniądza w Polsce i na świecie oraz kieszonkową książeczkę Jana Wierusza-Kowalskiego o średniowiecznym chrześcijaństwie⁴⁵.

Ten dobór opracowań świadczy o niemal zupełnej nieznajomości stanu badań analizowanego przedmiotu. Autor nie uwzględnił obejmujących wprost „przybliżane” przezeń zagadnienie monografii Borysa Paszkiewicza, Mariana Dygi, Olivera Volckarta, Andrzeja Schmidta, Mariana Gumowskiego o mennicy toruńskiej czy bardziej popularnej Tadeusza Kałkowskiego o mennicy malborskiej⁴⁶, katalogu monet państwa krzyżackiego opracowanego przez Edmunda Kopickiego⁴⁷ i szeregu ważnych artykułów⁴⁸.

⁴⁴ M. Gumowski, *Moneta u Krzyżaków*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” [błędnie jako „Zapiski Historyczne”], t. 17, 1952, s. 7–68; J. Pakulski [błędnie zapisany jako P. Jakulski], *Nowe materiały numizmatyczne do sytuacji monetarnej zakonu krzyżackiego po klęsce grunwaldzkiej*, w: *Prace z dziejów państwa i zakonu krzyżackiego*, red. A. Czacharowski, Toruń 1984, s. 177–185; J. Sarnovsky, *Zölle und Steuern im Ordensland Preußen (1403–1454)*, w: *Zakon krzyżacki a społeczeństwo państwa w Prusach*, red. Z.H. Nowak, Toruń 1995, s. 67–81; H. Wunder, *Struktura społeczna Zakonu Krzyżackiego i ludności państwa zakonnego w Prusach*, w: *Zakon Krzyżacki a Polska w średniowieczu. IV Konferencja Wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL-RFN Historyków 16–22 IX 1973 r., Warszawa. V Konferencja Wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL-RFN 19–23 IX 1974 r., Toruń*, red. M. Biskup, Poznań 1987, s. 37–51; Ł. Żurek, *Polityka fiskalna...*, s. 85, 86, 87, 88.

⁴⁵ A. Kaźmierczak, dz. cyt.; R. Kiernowski, *Pieniądz kruszcowy w Polsce wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 1960; S. Suchodolski, *Zasoby pieniężne „szarego człowieka” w Polsce wczesnośredniowiecznej*, w: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, red. R. Michałowski i in., Warszawa 1997, s. 151–158; Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Kraków 1981; J. Wierusz-Kowalski [błędnie zapisany jako J.W. Kowalski], *Chrześcijaństwo średniowieczne XI–XV wiek*, Warszawa 1985; Ł. Żurek, *Polityka fiskalna...*, s. 83, 84.

⁴⁶ B. Paszkiewicz, *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*, Wrocław 2009 (tam obszerna bibliografia); M. Dygo, *Die Münzpolitik des Deutschen Ordens in Preußen in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Warszawa 1987 (Fasciculi Historici, 14); O. Volckart, *Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preußen von 1370 bis 1550*, Wiesbaden 1996; M. Gumowski, *Dzieje mennicy toruńskiej*, Toruń 1961; A. Schmidt, *Lenne monety krzyżackie*, Warszawa 1979; T. Kałkowski, *Cztery żywoty mennicy malborskiej*, Malbork 1969, s. 12–22.

⁴⁷ E. Kopicki, *Monety państwa krzyżackiego w Prusach 1233–1525 (część I)*, „Biuletyn Numizmatyczny” 2004, s. 1–40.

⁴⁸ Np. A. Musiałowski, *Obieg pieniężny w Prusach w latach 1454–1526*, w: *Moneta i kontakty mennicze w rejonie Morza Bałtyckiego XIII–XVIII w. Materiały z konferencji w Toruniu, 12–13 listopada 1992*, red. A. Musiałowski, Toruń 2002, s. 125–136;

Na podstawie informacji pochodzących z tak wysoce niekompletnej literatury nie sposób oczywiście zbudować spójny wywód naukowy, toteż wnioski w omawianych artykułach rozczarowują. Z góry założoną tezę, że państwo krzyżackie w drugiej połowie XIV w. było monarchią patrymonialną, Żurek udowadnia, zestawiając bardzo powierzchowne podobieństwa między pewnymi elementami teoretycznego modelu takiej monarchii przedstawionego przez Grodziskiego, a niektórymi, ogólnikowo opisanymi, urzędami i instytucjami zakonu krzyżackiego. Wskazuje, że wielki mistrz miał podobny „zakres władzy” co władca feudalny, gdyż reprezentował państwo na zewnątrz, dowodził wojskami, wypowiadał wojny i zawierał pokoje. Urzędowi wielkiego komtura miały odpowiadać aż trzy urzędy w monarchii patrymonialnej, w których kompetencji leżało zaopatrzenie dworu. Zarazem autor wskazuje na okoliczności osłabiające te podobieństwa: ograniczenie władzy wielkiego mistrza przez kapitułę generalną i zakres zadań wielkiego komtura znacznie wykraczający poza „funkcje związane z zaopatrzeniem dworu”⁴⁹. Żurek nie uwzględnia ewolucji urzędu wielkiego komtura w ciągu XIII i XIV w., i nie porównuje go z odpowiednimi urzędami u templariuszy i joannitów⁵⁰, co pozwoliłoby lepiej zrozumieć jego istotę

M. Męclewska, *Jeszcze jeden skarb szelągów krzyżackich z Chojnic*, w: tamże, s. 101–111; też, *Moneta krzyżacka w Polsce (Uwagi do badań nad obiegiem obcej monety w Polsce średniowiecznej)*, „Wiadomości Numizmatyczne” 13, 1969, z. 2, s. 81–108; W. Długokęcki, *Świadczenia w pieprzu i w szafranie w państwie krzyżackim w XIV–XV w.*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Historia” 14, 1984, s. 19–35; M. Dygo, *Z badań nad polityką monetarną zakonu niemieckiego w 1 połowie XV wieku*, „Wiadomości Numizmatyczne” 38, 1984, z. 3–4, s. 176–191; tenże, *Mennictwo krzyżackie XIV – pierwszej ćwiertci XVI wieku*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Numizmatyczna i Konserwatorska” 5, 1985, s. 91–95; M. Gumowski, *Polityka mennicza miast pruskich*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 20, 1954, s. 257–273, 276–277; K. Mikulski, *Położenie najstarszej mennicy toruńskiej*, „Rocznik Toruński” 23, 1996, s. 55–66; M. Gizińska, *Przywileje mennicze i dzieje mennicy elbląskiej*, w: *Mennice między Bałtykiem a Morzem Czarnym – wspólnota dziejów. Materiały z III Międzynarodowej Konferencji Numizmatycznej, Supraśl, 10–12 IX 1998*, red. K. Filipow, Warszawa 1998, s. 97–101; G. Skapski, *Mennica elbląska XIII–XVI wiek*, „Biuletyn Numizmatyczny” 2000, s. 3–11; S. Suchodolski, *Obieg monet krzyżackich w okresie brakteatowym*, „Wiadomości Numizmatyczne” 25, 1981, z. 3–4, s. 169–178; tenże, *Próba datowania brakteatów krzyżackich z XIV–XV wieku*, „Wiadomości Numizmatyczne” 32, 1988, z. 1–2, s. 29–57.

⁴⁹ Ł. Żurek, *Państwo zakonne...*, s. 98.

⁵⁰ S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy...*, s. 104–114; M. Barber, dz. cyt., s. 161; H. Nicholson, dz. cyt., s. 126; M. Melville, *Dzieje templariuszy...*, s. 92–93; B. Waldstein-Wartenberg, *Rechtsgeschichte des Malteserordens*, Wien–München 1969, s. 61–62.

i usytuowanie w strukturze władzy państwa zakonnego. Zestawiając tak ogólnie określone cechy, można udowodnić wszystko, tylko po co?

Niektóre z tych porównań są zresztą zupełnie nietrafne, jak zestawienie wiecu i kapituły generalnej, hrabstw i marchii z komturiami albo urzędu koniuszego w monarchii patrymonialnej z nieznanym historykom urzędem wielkiego mincerza zakonu, który miał się troszczyć o stajnie, uzbrojenie i fortyfikacje zakonne⁵¹. Zapewne autor lepiej rozumiałby specyfikę funkcjonowania monarchii patrymonialnej i społeczeństwa średniowiecznego, w tym problem przekształcania się hrabstw w dziedziczne lenna, gdyby zapoznał się z klasyczną pracą Marca Blocha⁵².

Natomiast niezależnie od podobieństw i różnic niektórych urzędów w monarchii patrymonialnej i państwie krzyżackim zbyt mało miejsca poświęcono zasadniczej różnicy między monarchią patrymonialną stanowiącą własność dynastii, dziedziczoną przez potomków władcy lub pomiędzy nich dzieloną, a państwem zakonnym należącym do zakonu i niepodlegającym dziedziczeniu ani podziałom dzielnicowym. Wielki mistrz nie sprawował władzy w imieniu własnym, ale w imieniu wspólnoty, do której należał. Dopiero po uświadomieniu sobie tego stanu rzeczy można porównywać ustroj państwa krzyżackiego i monarchii patrymonialnej. Chybione rozważania Żurka doskonale ilustrują jego własną myśl zawartą w podsumowaniu tych rozważań: „Porównanie ze sobą różnych ustrojów społeczno-gospodarczych jest niezwykle trudne”⁵³.

Przy lekturze artykułów na temat gospodarki templariuszy i Krzyżaków czytelnika spodziewającego się oryginalnej analizy ekonomicznej spotyka zawód. Większość informacji w rozprawce o rycerzach Świątyni stanowią nieudokumentowane ogólniki. Oto bliżej nieokreśleni „królowie” nadali templariuszom „wiele zamków ... na Półwyspie Iberyjskim”. „Do tak ogromnego wzrostu potęgi” przyczyniły się „liczne bulle” wydawane przez „kolejnych papieży”, nadające zakonowi „prawo ściągania różnego rodzaju danin z podległych im ziem”. „Wiele teorii” tłumaczy, na co templariusze wydatkowali „tak ogromne sumy pieniężne”, których dostarczały ich „wielkie majątki”. „Rycerze Świątyni prowadzili działania wojenne na tak szeroką skalę, że ich potrzeby finansowe można określić jako ogromne. Jednak okazało się ..., że posiadłości ziemskie templariuszy dostarczają tak wielkich dochodów”⁵⁴.

⁵¹ Ł. Żurek, *Państwo zakonne...*, s. 98–99.

⁵² M. Bloch, *Spółczesność feudalna*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1981, 2002.

⁵³ Ł. Żurek, *Państwo zakonne...*, s. 100.

⁵⁴ Tenże, *Ekonomiczne aspekty*, s. 107, 108–109, 110, 111.

Te ogólniki zilustrowano trzema przykładami zaczerpniętymi z prac Potkowskiego (suma zapłacona przez zakon w 1191 r. Ryszardowi Lwie Serce za zakup Cypru, podana w bizantach) i Melville (koszty budowy między 1240 a 1244 r. i utrzymania zamku Safet, podane w bizantach, błędnie nazwanych „bizyntami”, i wydatki patriarchy jerozolimskiego w 1267 r. na żółd, podane w liwrach). Nieudokumentowane wyjaśnienia, że „bizant ... to złota moneta Cesarstwa Bizantyjskiego wywodząca się z solida bizantyjskiego”, a liwr „to srebrna moneta francuska ... od 1740 r. równa frankowi, w 1796 r. zastąpiona przez frank [sic]”⁵⁵ nie ułatwiają interpretacji tych wrywkowych informacji. Nie podano, jaka była waga każdej z tych monet, zawartość kruszcu i siła nabywczą, czym różnił się bizant od solida bizantyjskiego, a także, ile wynosiły w XIII w. koszty budowy innych zamków i żółd dla załogi. Autor nie stawia w ogóle pytania, czy wartość bizanta między zakupem Cypru w 1191 r. a budową Safet w piątej dekadzie XIII w. nie uległa zmianie i czy wobec tego podane w bizantach kwoty można porównywać, a informacja o kursie liwra do franka w XVIII w. jest zupełnie bezużyteczna. Podane przez Żurka za Potkowskim i Melville liczby zawisają więc w próżni.

Działalność bankierską templariuszy prezentują cytaty z popularnych książek Potkowskiego (s. 112, 113). Te banalne informacje na temat gospodarki rycerzy Świątyni uzupełnione są, także nieudokumentowanymi, rozważaniami na temat podobieństwa tego zakonu do współczesnych korporacji, a przełożonych do menedżerów, skoro zdołali oni zorganizować karczowanie lasów, zakładanie hodowli ryb i osuszanie zalanych pól (s. 109). Osiągnąć to wszystko mieli dzięki „sprawnemu zarządzaniu członkami organizacji” polegającemu na „przydzielaniu im zadań” zgodnych z predyspozycjami i przenoszeniu „z miejsca na miejsce”, aby „mogli poznać metody gospodarcze, nowe metody zarządzania i wszelkie inne unowocześnienia stosowane w innych komandoriach” (s. 108). Ta działalność menedżerska miała odróżniać templariuszy od benedyktynów i cystersów, którzy „zajmowali się działalnością produkcyjną raczej nie dla dochodów”, ale pragnąc zapewnić sobie zbawienie (s. 110). Te naiwne wywody świadczą o nieznamości i niezrozumieniu przez autora fenomenu średniowiecznego monastycyzmu, którego podstawowym celem było zapewnienie zbawienia zakonnikom, naśladowującym Chrystusa poprzez wypełnianie powołania danej wspólnoty. Osobista praca ręczna braci była ważną formą wypełniania powołania

⁵⁵ Tamże, s. 109, 111; E. Potkowski, *Zakony rycerskie...*, s. 77; M. Melville, *Dzieje templariuszy...*, s. 155, 238 (por. też przyp. 19 w niniejszym tekście).

u benedyktynów i cystersów, ale nie byli oni w stanie, zwłaszcza że musieli mieć czas na znacznie ważniejszą dla nich modlitwę i udział w liturgii, sami uprawiać posiadłości stanowiących uposażenie ich klasztorów, z których czerpali dochody przeznaczone na działalność zakonu: budowę kościołów, zakup ksiąg, sprzętów liturgicznych czy wspieranie ubogich⁵⁶. Nie należy mylić pracy ręcznej zakonników, praktykowanej w niektórych wspólnotach jako pobożna praktyka, z gospodarką w dobrach zakonnych, gdzie pracowali poddani i nieliczni bracia służebni, umożliwiającą funkcjonowanie zakonów mnisznych i rycerskich. Przenoszenie braci z jednej komturii do drugiej nie służyło nauce umiejętnego gospodarowania, ale wynikało ze wspólnotowego charakteru zakonu. Brat zakonny był więc w każdej komturii „u siebie”, więc naturalne było przenoszenie go tam, gdzie był potrzebny.

Wprawdzie trudno zgodzić się z autorem, że „opisanie” dziejów templariuszy „jest zadaniem niewykonalnym” (s. 114), skoro wielu historykom to się udało, ale dla niego w istocie podjęte zamierzenie okazało się niewykonalne.

W jeszcze bardziej skondensowany sposób przedstawia Żurek politykę monetarną i fiskalną Krzyżaków. Liczący 10 stron artykuł składa się z trzech części. W pierwszej autor prezentuje swoje poglądy na temat polityki monetarnej Kościoła i władców średniowiecznych. Króciutki wywód razi spłaszczeniem chronologicznym, jakby średniowiecze było jednolitym okresem, a opisywane pobieżnie zjawiska nie podlegały żadnej ewolucji, i ogólnikami, np.: „W okresie średniowiecza w Europie posługiwano się dość powszechnie srebrnym denarem”⁵⁷. Nieliczne informacje opatrzone datami są wzajemnie sprzeczne, np. pogląd o upowszechnianiu się użycia pieniądza o niskim nominale i powszechności jego psucia między X a XIII w. (s. 83) i o tym, że „jedne z pierwszych monet w średniowieczu kazał bić na szeroką skalę dopiero Fryderyk II w 1231 r.” (s. 84). To ostatnie zdanie powtarza bezmyślnie lapsus Andrzeja Kaźmierczaka, który musiał mieć na myśli emisję monet złotych przez cesarza⁵⁸.

Teza, że Kościół przyczynił się „rozpowszechnienia systemu monetarnego”, gdyż w obawie przed konfiskatą posiadłości ziemskich spieniężał je i tezauryzował, co miało być bezpieczniejsze niż posiadanie nieruchomości,

⁵⁶ J. Kłoczowski, *Od pustelni do wspólnoty. Grupy zakonne w wielkich religiach świata*, Warszawa 1987, zwłaszcza s. 22–26, 78–95, 127–185; tenże, *Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku*, Kraków 1964, s. 79, 105, 119, 137–158, 215–217.

⁵⁷ Ł. Żurek, *Polityka fiskalna...*, s. 83.

⁵⁸ A. Kaźmierczak, dz. cyt., s. 192; W. Morawski, dz. cyt., s. 45.

sformułowana w jednym akapicie (s. 83) to nieudolne streszczenie i uproszczenie dyskusyjnego poglądu z propagandowej książeczki Wierusza-Kowalskiego⁵⁹. Autor przemilcza informacje o napadach na domy templariuszy i rabowaniu zgromadzonych tam kosztowności, podane nawet w popularnej książce Potkowskiego, które tezę o bezpieczeństwie majątku ulokowanego w kosztownościach czynią wątpliwą⁶⁰. Przemilczano też rzeczywisty wkład zakonów rycerskich w intensyfikację obiegu pieniądza poprzez udzielanie pożyczek pod zastaw⁶¹.

Źródłem pochodzenia majątków kościelnych miało być „przekazywanie znacznych datków ... przez bogaczy, których majątki pozyskane były inaczej niż uznanymi za godne sposobami zarobkowania” ze strachu „przed mękami piekielnymi” (s. 83). Myśl tę można wyrazić subtelniej, bowiem Kościołowi darowywano też dobra pozyskane uczciwie, a darczyńcy liczyli na to, że obdarowana wspólnota kościelna będzie się modlić w intencji ich dusz. Precyzja naukowa wymagałaby też, by bliżej scharakteryzować kategorię społeczną owych „bogaczy”.

Liczący nieco ponad dwie strony zarys polityki fiskalnej Krzyżaków (s. 85–87) wypełniają ogólniki. Wywody o „daninach w naturze”, „świadczeniu danin publicznych w formie robocizny”, „daninach publicznych” raz tylko okraszono zaczerpniętą z artykułu Jürgena Sarnovsky’ego informacją o kilku podatkach pobieranych w państwie zakonnym w pierwszej połowie XV w.⁶²

Zarys ewolucji krzyżackiego systemu podatkowego przedstawia autor z poważnymi błędami merytorycznymi. Początkiem krzyżackiego systemu fiskalnego miały być, wobec braku pieniądza w Prusach, „daniny w naturze” przejęte z systemu podatkowego „plemion pruskich”, których ziemie zakon „stopniowo opanowywał w XIII oraz XIV w.” (s. 85), chociaż, jak wiadomo, podbój Prus zakończył się definitywnie w 1283 r. W tymże akapicie mowa też o „szybkim podboju ludności pruskiej”, nie wiadomo więc, czy zdaniem autora ten podbój był szybki, czy stopniowy. Informacja o nieobecności pieniądza w Prusach we wczesnym okresie podboju nie jest prawdziwa, skoro Krzyżacy już w drugiej ćwierci XIII w. organizowali pierwsze mennice i nałożyli na ludność pewne podatki w pieniądzu⁶³. Świadczenia w naturze istniały

⁵⁹ J. Wierusz-Kowalski, dz. cyt., s. 22–23.

⁶⁰ E. Potkowski, *Zakony rycerskie...*, s. 122, 128–129.

⁶¹ R. Heś, *Joannici na Śląsku w średniowieczu*, Kraków 2007, s. 191–205.

⁶² Ł. Żurek, *Polityka fiskalna...*, s. 86; J. Sarnovsky, *Zölle und Steuern...*, s. 67–81.

⁶³ M. Biskup, G. Labuda, dz. cyt., s. 205–209 (tekst G. Labudy); M. Gumowski, *Moneta...*, s. 9–12; B. Paszkiewicz, dz. cyt., s. 39–45.

też jeszcze w XIII w. w Polsce⁶⁴, a w pierwszej połowie XIV w., długo po zakończeniu podboju ziem pruskich i zorganizowaniu mennic, Krzyżacy wprowadzili nowe świadczenia w pieprzu i szafranie⁶⁵. Istnienie gospodarki towarowo-pieniężnej nie wykluczało pobierania świadczeń w naturze.

Kolejnym etapem miało być „stosunkowo szybkie” wprowadzenie przez zakon świadczeń pieniężnych z powodu handlu „kwitnącego” w miastach, zwłaszcza w Gdańsku (s. 85). Handel Gdańska, zajętego przez Krzyżaków dopiero w 1308 r., o czym do niedawna uczono nawet w szkole podstawowej, nie mógł wpływać na gospodarkę zakonu „stosunkowo szybko” po rozpoczęciu podboju Prus. Nowy system podatkowy miał naśladować „wzorce zaczerpnięte przez zakonników z krajów, z których pochodzili, w szczególności z państw niemieckich” (s. 85). W pracy naukowej byłoby dobrze doprecyzować, z których „państw niemieckich” pochodzili zakonnicy oraz jakie konkretnie rozwiązania i z których państw zastosowano w Prusach.

Ostatecznie jednak skutek toczonych w nieokreślonym czasie wojen z Polską i niereformowania systemu podatkowego doszło do nieopisanych dokładniej: „zubożenia ludności”, „zmniejszenia popytu wewnętrznego”, „pogorszenia się bilansu handlowego”, co miało spowodować „bunty oraz stopniowe podporządkowywanie ziem krzyżackich Polsce oraz Litwie” (s. 87). Nie jest jasne, kiedy dokładnie miały wystąpić wszystkie te plagi, natomiast chyba każdy maturzysta wie, że niestety nie doszło do całkowitego „podporządkowania ziem krzyżackich Polsce”, co miało niebagatelne konsekwencje dla dziejów politycznych Europy.

Nieco ponad dwustronicowe rozważania o polityce monetarnej Krzyżaków (s. 87–89), wbrew podtytułowi rozdziału, zawierają ogólnikowy wywód na temat psucia monety w państwie zakonnym, spowodowanego kryzysem gospodarczym po klęsce grunwaldzkiej. Trudno z tej części rozprawy dowiedzieć się czegoś o monecie krzyżackiej przed przełomem XIV i XV w., wbrew wcześniejszej informacji o „szybkim” „wprowadzaniu własnej monety” przez Krzyżaków (s. 85), jakie jednostki tworzyły system monetarny i jakim zmianom ten system podlegał w ciągu trzech wieków istnienia państwa zakonnego. Systematycznego omówienia tych kwestii nie mogą zastąpić zaczerpnięte od Gumowskiego wrywkowe informacje o obniżeniu się wagi srebrnych szelągów

⁶⁴ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII wiek*, Poznań 2000, s. 113–152.

⁶⁵ W. Długokęcki, dz. cyt., s. 19–34.

i złotych dukatów, które właściwie nie bardzo wiadomo, kiedy nastąpiło („w krótkim okresie”)⁶⁶. Sformułowanie o wybijaniu szelągów 8,5-lutowych i brakteatów 4-lutowych (s. 88) sugeruje, że brakteat był jednostką pieniężną różną od szeląga, podczas gdy jest to określenie cienkiej monety ze stemplem z jednej strony, a nie jednostki monetarnej. Bezżyteczna jest informacja o zgodzie Zygmunta Luksemburskiego na wybijanie przez zakon monet o zawartości kruszcu równej dukatowi węgierskiemu, skoro nie wyjaśniono, jaką zawartość miał ów dukat (s. 88). Zawieszona w próżni są dywagacje o braku różnic między polityką monetarną Krzyżaków i „większości władców europejskich”, skoro nie wskazano, na czym konkretnie polegają te podobieństwa. Państwo krzyżackie w XV w. z pewnością nie było „młodym i nadal nie do końca ukształtowanym organizmem państwowym”.

Artykuł o polityce fiskalnej i monetarnej Krzyżaków nie jest, jak twierdzi autor „jedynie zarysem omówienia problemu wpływu zakonu krzyżackiego na kształtowanie się gospodarki towarowo-pieniężnej w okresie średniowiecza” (s. 90), ale zbiorem niepołączonych żadną logiczną myślą ogólników.

Wiele sformułowań jest kompletnie niezrozumiałych, np.: „Podatki nakładane były przez te osoby lub instytucje, które miały do tego prawo nadane przez właściciela posiadającego określony tytuł własności”⁶⁷ lub „monarchia patrymonialna była silnie związana z feudalizmem, co wynikało z tego, że stosunki poddaństwa feudalnego wzmacniały hierarchię władzy państwowej, a ściśle określenie pozycji każdego członka struktury społecznej wzmacniało powiązania feudalne, które budowały strukturę”⁶⁸.

Omawiane teksty zawierają żenujące błędy rzeczowe, jak np. określenie współudziału kapituły generalnej w rządach zakonem krzyżackim słowem „koncyliaryzm”⁶⁹, chociaż termin ten oznacza popularny w pierwszej połowie XV w. pogląd o wyższości soboru nad papieżem. Los zakonu templariuszy miał być kartą przetargową w walce papieństwa z cesarstwem „w sporze, który niedługo po aresztowaniu templariuszy wstrząsnął całą Europą”, chociaż na poprzedniej stronie autor pisze o uwięzieniu rycerzy Świątyni przez króla Francji⁷⁰. Nieudokumentowane twierdzenie, że „w średniowieczu naturalne zgony papieży należały do rzadkości” nie odpowiada prawdzie. Spośród 167 papieży

⁶⁶ M. Gumowski, *Moneta...*, s. 31; Ł. Żurek, *Polityka fiskalna...*, s. 87–88.

⁶⁷ Ł. Żurek, *Polityka fiskalna...*, s. 81.

⁶⁸ Tenże, *Państwo zakonne...*, s. 94.

⁶⁹ Tamże, s. 98.

⁷⁰ Ł. Żurek, *Ekonomiczne aspekty...*, s. 114–115.

rzządzających w latach 468–1492 tylko o 17 znane są informacje, nie zawsze pewne, o ich zamordowaniu. Kilku innych zmarło w więzieniu⁷¹. Nawet przyjmując, że nie o wszystkich wypadkach, np. otrucia, zachowały się wiadomości, mogło być ich nieco więcej, trudno jednak tę liczbę uznać za większość. Cytowane tu obszernie fragmenty artykułów Żurka pozwoliły czytelnikowi wyrobić sobie pogląd na nieporadną stylistykę autora.

Omówione rozprawy nie tylko nic nie wnoszą do nauki, ale stanowią regres wobec istniejącego już stanu badań. Podjęcie tak obszernego tematu, wymagającego sprawnego posługiwania się warsztatem naukowym kilku dyscyplin, przez doktoranta ekonomii było chyba z góry skazane na niepowodzenie. Nie ulega wątpliwości, że autor nie posługuje się poprawnie warsztatem historyka, o czym świadczy nieodróżnianie tekstów źródłowych i opracowań, nieumiejętność doboru literatury i korzystania ze źródeł, rozpatrywania badanych zjawisk w kontekście historycznym i dostrzegania dynamiki ich rozwoju. Zdumiewa jednak, że fragmenty artykułów dotyczące gospodarki Krzyżaków i templariuszy, wchodzące wszak w ścisły zakres historii gospodarczej, będącej gałęzią głównej uprawianej przez autora dyscypliny – ekonomii, rażą jeszcze większym brakiem konkretnych danych niż części prac dotyczące innych aspektów historii zakonów. Brak w pracach dokonanych w oparciu o znajomość mechanizmów i prawideł ekonomicznych analizy danych dotyczących gospodarki, jak ceny czy waga monet, nie mówiąc już o tym, że wszystkie te dane zaczerpnięto z prac innych badaczy, bo własnych ustaleń tego rodzaju w ogóle brak. Nie wykorzystano więc możliwości badawczych, jakie stwarza warsztat naukowy ekonomisty. Powierzchnowe zestawienie niektórych cech monarchii patrymonialnej wypreparowanych z jednego zarysu historii ustrojów trudno uznać za

⁷¹ Tamże, s. 106. Lista papieży wg: J.N.D. Kelly, *Encyklopedia papieży*, tłum. T. Szafranski, Warszawa 2006. Informacje o zabójstwie dotyczą: Jana VIII (tamże, s. 157), Hadriana III (tamże, s. 158–159), Stefana VII (tamże, s. 162–163), Teodora II (E. Gigilewicz, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, kol. 621), Benedykta IV (J.N.D. Kelly, dz. cyt., s. 166), Leona V (tamże, s. 166), Jana X, (tamże, s. 171), Leona VI (E. Gigilewicz, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 772), Stefana VII (VIII) (S. Tylus, *Encyklopedia katolicka*, t. 18, Lublin 2013, kol. 908–909), Stefana VIII (J.N.D. Kelly, dz. cyt., s. 175), Jana XIII (F. Seppelt, K. Löffler, *Dzieje papieży. Od początków Kościoła do czasów dzisiejszych*, Poznań 1936, reprint: Warszawa 1995, s. 9), Jana XIV (J.N.D. Kelly, dz. cyt., s. 186), Sergiusza IV (tamże, s. 195), Klemensa II (tamże, s. 204), Damazego II (tamże, s. 205), Lucjusza II (tamże, s. 240), Benedykta XI (tamże, s. 296), Urbana VI (tamże, s. 318). Uwięzieni zmarli: Jan I (tamże, s. 82), Sylwester (tamże, s. 89), Marcin I (tamże, s. 108), Roman, (tamże, s. 163), Benedykt VI (tamże, s. 183).

dowód opanowania warsztatu historyka prawa, a naiwne rozważania o grzesznikach obawiających się mąk piekielnych za przejaw biegłości w warsztacie religioznawcy.

Można zrozumieć, że młody badacz nie opanował jeszcze biegle warsztatu naukowego swojej dyscypliny. Czy jednak rozsądne jest w takim razie podejmowanie przez niego tematów wymagających posługiwania się także warsztatem innych dyscyplin? Czyż jedną z podstawowych umiejętności, wymaganych od doktoranta, nie jest umiejętność prawidłowego zakreslenia sobie zadań i tematów badawczych? I czy nie lepiej byłoby, by autor omawianych prac skupił się w czasie studiów doktoranckich na doskonaleniu warsztatu ekonomisty, zamiast podejmować zadania wykraczające poza ten zakres?

Autorka niniejszych słów nie kwestionuje pożytków wynikających z badania jednego zjawiska przy pomocy warsztatu naukowego różnych dyscyplin. Ale postępowanie takie może dać efekty tylko wtedy, gdy warsztat każdej z dyscyplin jest stosowany poprawnie. Istnieją badacze, którym udaje się biegle opanować warsztat kilku nauk. Dość wspomnieć, ile nauka historyczna zawdzięcza historykom prawa, takim jak Stanisław Kutrzeba, Oswald Balzer, Juliusz Bardach, Bogusław Leśnodorski i Józef Matuszewski, czy ekonomistom-historikom gospodarczym, jak Andrzej Grodek. Opanowanie warsztatu kilku dyscyplin naukowych nie jest jednak rzeczą łatwą i istnieje niebezpieczeństwo powierzchownego przyswojenia sobie niektórych metod stosowanych w poszczególnych naukach. Omawiane tu artykuły Łukasza Żurka stanowią jaskrawy przykład próby takiego właśnie powierzchownego poruszania się w obrębie kilku dyscyplin naukowych, bez należytego opanowania metodologii żadnej z nich. Przy podejmowaniu tematów interdyscyplinarnych warto o tym niebezpieczeństwie pamiętać. Warto też postawić postulat, by przy ocenie parametrycznej czasopism naukowych uwzględniano nie tylko wymogi formalne, ale także poziom artykułów, a przynajmniej spełnianie przez nie najbardziej podstawowych standardów rozpraw naukowych. Być może obawa przed skreśleniem z listy czasopism punktowanych powstrzymałaby niektóre redakcje od publikowania tekstów, które w czasopismach naukowych publikowane być nie powinny.

Artykuły Łukasza Żurka nic nie wnoszą do wiedzy o zakonach rycerskich, ale prowokują do refleksji na temat stanu polskiej nauki.

Bibliografia

- Biskup M., Labuda G., *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1986.
- Długokęcki W., *Świadczenia w pieprzu i w szafranie w państwie krzyżackim w XIV–XV w.*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Historia” 14, 1984, s. 19–35.
- Dygo M., *Die Münzpolitik des Deutschen Ordens in Preußen in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Warszawa 1987 (Fasciculi Historici, 14).
- Górski K., *Studia i szkice z dziejów państwa krzyżackiego*, Olsztyn 1986.
- Gumowski M., *Moneta u Krzyżaków*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 17, 1952, s. 7–68.
- Józwiak S., *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410. Rozwój – przekształcenia – kompetencje*, Toruń 2001.
- Melville M., *Dzieje templariuszy*, tłum. A. Jędrychowska, Warszawa 1991.
- Militzer K., *Historia zakonu krzyżackiego*, tłum. E. Marszał, J. Zakrzewski, Kraków 2007.
- Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, red. M. Biskup, R. Czaja, Warszawa 2008.
- Paszkievicz B., *Brakteaty – pieniądz średniowiecznych Prus*, Wrocław 2009.
- Żurek Ł., *Ekonomiczne aspekty działalności templariuszy*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2011, nr 870, s. 105–117.
- Żurek Ł., *Państwo zakonne w Prusach jako przykład monarchii patrymonialnej*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2011, nr 858, s. 93–102.
- Żurek Ł., *Polityka fiskalna i monetarna zakonu krzyżackiego*, „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie” 2012, nr 878, s. 81–91.

Maria Starnawska

“Mister Automobile” and failures of interdisciplinary approach.
Some remarks on interdisciplinary studies and criteria followed
in evaluating scholarly journals. Regarding Łukasz Żurek’s paper
on knightly orders
(Summary)

This review article offers the analysis of Łukasz Żurek’s three articles on the Teutonic state’s political system and the monetary policy it conducted, as well as on the Templars’ economic activity. Although published in journals registered on the ministerial list of scored journals, the articles fail to meet basic scholarly standards. The analysis of these articles has led the author to indicate two problems faced by Polish science today. First, in addition to relying on purely formal criteria, the ministerial evaluation of scholarly

journals must take into account the scholarly level of the papers that have recently been published in the pages of the journals evaluated. Second, the author points to some dangers that lie in the adoption of an interdisciplinary approach by scholars who are not well-trained in the use of various research techniques typifying different disciplines.

Key words: interdisciplinary approach, the Templars, the Teutonic Knights, banking, taxes, finances